

Семенов О. Енергетика Шевченківського слова у вихованні української мовної особистості / О. Семенов // Українська мова і література в школі. – 2014. – №2 (112). – 64 с. – С. 45–47.

ЕНЕРГЕТИКА ШЕВЧЕНКОВОГО СЛОВА У ВИХОВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Олена СЕМЕНОГ,
доктор педагогічних наук, професор,
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України

УДК 37.015.311:811.161.2 (Шевченко)

У статті здійснено огляд дослідницьких рефлексій відомих мовознавців, літературознавців, письменників щодо ролі мовотворчості Тараса Шевченка у вихованні української мовної особистості. Доводиться, що Шевченкове слово, природне і водночас небуденне, спонукає більш тонко відчувати рідне слово і, власне, оволодівати комунікативними атрибутами майстерного мовлення як невід'ємних складових виховання мовної особистості.

***Ключові слова:** Тарас Григорович Шевченко, мовотворчість, Слово, українська мовна особистість, виховання.*

«Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог. З Богом було воно споконвіку. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього», – написано в Євангеліє від Іоана. У «Посланні апостола Павла» Слово «живе й діяльне, і гостріше від усякого двосічного меча». Повторюване у Святому Письмі Слово походить з грецької мови, що означає «Логос». Учення про Логос належить Геракліту (VI – V ст. до н.е.). Давньогрецький філософ доводив, що Логос – це світовий закон, основа світу. Слов'яни вірили в

магічну силу Слова, називали його символом знання, мудрості, пробудження самосвідомості.

Такою магічністю володіло Шевченкове мовлене слово, «оберіг етнокультурної унікальності українства» [5].

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого.

А серце б'ється – ожива,

Як їх почує!..

Знать, од Бога

І голос той,

і ті слова

Ідуть меж люди! [12].

Енергетика кожного рядка поезії животворна. У час руйнації традиційних моральних орієнтирів, раціоналізації духовного життя, дефіциту любові й милосердя творчість Тараса Григоровича Шевченка «живить», сприяє вихованню українських мовних особистостей, задовольняє їх потреби у спілкуванні, у діалозі, у взаємодії, у взаєморозумінні і співпереживанні, в самореалізації і самовираженні. Письменник не був педагогом, однак саме він навчав і навчає цілі покоління українців цінувати свою мову і свою державу.

Складові комунікативної культури мовної особистості – культуру мислення, сприйняття, розуміння, взаємодію, культуру мовлення, рефлексію, ціннісний потенціал, акмеологічні установки, гуманістичну, аксіологічну, виховну функції комунікативної культури вивчають психологи (Л.Виготський, В.Кан-Калик, О.Леонтєв, В.Рибалка та ін.) і педагоги (І.Зязюн, Т.Іванова та ін.). Питання розвитку мовної особистості учня, студента, вчителя досліджують З.Бакум, Ж.Горіна, О.Горошкіна, І.Дроздова, О.Караман, С.Караман, А.Нікітіна, Н.Остапенко, М.Пентилюк, О.Сербенська, Т.Симоненко, Л.Струганець та ін.

Важливою складовою виховання української мовної особистості завжди була і залишається українська класична література. Знакового письменника, доводить Ліна Костенко, формує історія рідного народу; натомість він пише «у проекції на потреби культури свого народу» [8, с. 5]. Кожний великий національний письменник, зауважує П.Іванишин [6], підпорядковує своїй творчості цілу націю. В українського народу таким еталоном, елітарною мовною особистістю є Тарас Григорович Шевченко. Поет, Письменник, Художник, Філософ, Політик, Громадський діяч, Духовний Батько. Як святиню, Тарас Шевченко беріг і сповідував українську історію, культуру, українське мовлене слово. Мова творів Тараса Шевченка «сучасна і зрозуміла» [9, с. 184].

Природу художнього мовлення Тараса Григоровича Шевченка на різних мовних рівнях, ключові слова його поезій розглядають Ю.Барабаш, І.Білодід, В.Ващенко, Г.Грабович, І.Дзюба, С.Єрмоленко, В.Жайворонок, М.Жулинський, О.Забужко, В.Ільїн, Г.Клочек, О.Маленко, Л.Мацько, А.Мойсієнко, В.Русанівський, Н.Слухай та ін. Шевченкознавчі дослідження відзначаються новизною й актуальністю вивчення творчості поета у вимірі сьогодення.

У межах статті здійснимо огляд дослідницьких рефлексій відомих мовознавців, літературознавців, письменників щодо ролі мовотворчості Тараса Шевченка у вихованні української мовної особистості.

Родинна педагогіка переконливо доводить: саме рідне слово - яскраве, образне, педагогічно доцільне, висококультурне, філософсько-світоглядний чинник "Я" - виховує ціннісне бачення світу, формує національну психологію, характер, світобачення особистості. Без мовного зв'язку з рідним народом немає повноцінного національно-духовного життя й самовияву мовної особистості.

Перечитування творів Т. Шевченка засвідчує: ясності слова, його щирості і самодостатності, що є невід'ємними складовими мовної особистості, поет досягає передусім завдяки народності. Слово, що в поезії

Шевченка має розгалужену систему епітетів (*тихе, тихо-сумне, розумне, щире, ласкаве, добре, кротке, велике, нове, пророче, боже(є), святеє живе, веселе, незле, богобоязливе, дівоче, забуте, благе, пророче, мудре, ветхе, древлє, розтленне, найкраще, огненне, лихе* [2, с. 38]), метафор (*...слова його лились, текли /І в серце падали глибоко; огнем невидимим пекли; З-за Дніпра мов далекого /Слова прилітають /І стеляться на папері, плачучи, сміючись, мов ті діти; прорветься слово, як вода; сію слово; Несли, несли з чужого поля І в Україну принесли Великих слов велику силу; Щоб слово пламенем взялось, Щоб людям серце розтопило*), концептів (наприклад, *правди* як справедливості, істини, святої, Божої, живої, нашої (народної, української історичної): *Пошли мені святеє слово, /Святої правди голос новий! /І слово розумом святим /І оживи, і просвіти!*), слугує, на переконання І.Дзюби і М.Жулинського, «духовною і моральною основою, джерелом енергії для самоствердження» кожної особистості» [4; 5]. «Ми зберегли себе як нація завдяки Його Слову. І хай ні в кого не буде сумніву, що Його Слово допоможе нам стати великою нацією», – пише відомий літературознавець Г.Клочек [7].

Народнорозмовна основа творів Тараса Григоровича виразно виступає на всіх мовних рівнях. І. Дзюба [4], С.Єрмоленко [3], Л.Мацько [9], В.Русанівський [11], характеризуючи ознаки мовної майстерності поета, аналізують численні типові народнопісенні символи (*Бог, Україна, Правда, мати, серце, сім'я, село, хата, Дніпро, козак, шлях, могила, сонце, роса, сльози, милосердя* та ін.), епітети (наприклад: *доля добра(я), молодая, лукавая, слухняная, козацькая, чорнобрива, святая* та ін.), порівняння (*любити, кохати, жалувати, як (малу, свою, рідну) дитину; плаче і не спить, мов негодована дитина* та ін.), метафори (наприклад, до слова «серце»: *і серце мерзло, і пеклось; серце ниє; серце любить; серце знає; серденько мліло; серденько в'яне; серденько крається надвоє; серденько б'ється* та ін.). Здається, Шевченко «відпочиває у фольклорі» [6], водночас майстерність поета нагадує хліборобську працю: кожне слово-символ вигранує й

уводить у свій поетичний контекст, формує образну пам'ять, мережить, як орнамент, українську картину мікро- і макросвіту.

Особливо акцентують увагу мовознавці на психологізмі віршів Т.Шевченка. Ідеться про «своєрідний цілісний психологічний комплекс, закінчену психологічну картину, психологічна повість, де втілено не частку людини, не якусь її рису, не якийсь момент її життя, - а всю людину, все її життя», - переконує А.Мойсієнко [10].

*Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть* [12].

Усі рядки цієї поезії, – доводить Г.Клочек [7], – інформаційні щільні й естетично заряджені смислом і «працюють»: звернемо увагу на звуконаслідувальний повтор фонемі «у»: *хрущі, гудуть, плугатарі, з плугами, йдуть, ждуть*); на концепт хата як центр селянського всесвіту. Літературознавець особливу увагу приділяє лакунам-недомовленостям, що є, за словами В.Сухомлинського, «еліксиром для мозку, повітрям для крил думки», значною мірою активізують образні і власне логічні мисленнєві процеси, змушують уяву читача постійно працювати.

Формуючи такі комунікативні якості мовлення особистості учнівської і студентської молоді, як ясність, інформаційна насиченість, заощадливість мовних засобів, звернемо увагу і на естетично заряджені смислом оригінальні звукописні картини:

Вітер в гаї не гуляє –
Вночі спочиває,
Прокинеться – тихесенько
В осоки питає:
«Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу?»

Хто се?.. [12].

Відомо, що Т.Шевченко володів тонким музичним слухом і гарним тембром голосу, знав і майстерно виконував народні пісні, уводив їх у свої твори так віртуозно, що більшість з них сприймаються як народні твори. Лінгвопсихологічне перечитування знаменитих рядків дозволяє більш тонко відчувати рідне слово, замислюватися над потребою і, власне, оволодівати комунікативними атрибутами майстерного мовлення. Ідеться про вправність у вербальному й невербальному спілкуванні, про дикцію, інтонаційну виразність, правильність слововживання, логічність, постійну роботу над збагаченням свого мовлення, його естетичною довершеністю й вишуканістю. У цьому контексті важливі для наслідування ефективні прийоми, зокрема, створення синонімічних рядів, що уможливають емоційну оцінку об'єкта / суб'єкта (*вранці – рано – ранесенько/ранісінько – раненько, врозумляти – научати – наставляти, гласити – казати – мовити – говорити – глаголити*), насичення потужним зарядом добра, сімейного затишку і людяності слів з емоційно-забарвленими суфіксами (*бабусенька, батечко, братік, донечка, дядечко та ін.*).

«Відточуючи» кожне слово у поезії, в листах, у розмові, Т.Шевченко прислухався, як говорять і в Києві, і в Полтаві, і на Слобожанщині, і на Поліссі, і на Поділлі, прагнув виділити спільні риси українських діалектів, постійно дбав про збагачення виражальних можливостей української народної мови. Щирий у почуттях Шевченко залишався делікатним у висловлюваннях [9, с. 187]. В.Русанівський відзначає: «Не тільки в його поезії, але навіть і в листах до близьких друзів не знайти ні популярних на Звенигородщині форм типу *ходю, просю, закусяють*, ні сплутування відмінкових форм іменників першої, другої і третьої відмін; він досить послідовно, хоч і не без винятків, уживає закінчення -єю в орудному відмінку однини іменників м'якої і мішаної груп першої відміни (*клуною, зорею/зорьою, землею, душею/душою*) та в давальному і орудному відмінках

однини іменників м'якої та мішаної груп другої відміни (*з'ятем, ножем/ножом, дощем*)» [11].

Мову, літературу, педагогіку Тарас Шевченко збагатив значною кількістю влучних афоризмів: *У нашім раї на землі / Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З своїм дитячком малим; І на оновленій землі Врага не буде, супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люде на землі; І оживе добра слава, Слава України; І премудрих немудрі одурять; І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь; Борітеся — поборете, Вам Бог помагає!; Будеш, батьку, панувати, Поки живуть люди...; В своїй хаті своя й правда, І сила, і воля; За вас правда, за вас слава І воля святая!; Світе тихий, краю милий, / Моя Україна!; а честь, славу, за братерство, За волю Вкраїни.* Зберігаючи значний відбиток авторства, ці естетично й морально-етичні, енергетично потужні крилаті вислови є «мовним знаком культури» України (С.Єрмоленко). Вони відкриті для сприйняття новими поколіннями мовних особистостей: «легко входять у нові мовно-літературні, культурно-історичні контексти, оновлюючи свій асоціативно-образний смисл, ... здатні викликати в читача (слухача) широку гаму емоційного сприймання нових явищ суспільного життя, нове бачення світу [3, с. 145]. З-поміж причин енергетики текстів, що зумовлюють повсякчасну актуальність, Г.Клочек виділяє семантичну невичерпальність [7].

Звичайно, йдеться не про те, щоб сьогодні говорити Шевченковими словами, хоча вони і часто доречно просяться на уста, - зауважує Л.Мацько, - йдеться про таку ж відповідальність за долю мови і народу, яку мав Тарас Шевченко, йдеться про духовність, чистоту душі і мови [9, с.188]. Доля українського народу сформувала його етичну програму захисника і пророка рідного слова [там само, с. 176].

Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою [12], – пише Шевченко. Стиль Поета і Філософа загалом діалогічний: герої поезій розмовляють очима, душею, серцем (*Кого ти без мови, без слова навчила /Очима, душею, серцем розмовлять*), душа просить

слова (*горе словами не розкажеться нікому, ніколи, ніколи*); слово виступає як потреба самовираження (*як хотілось, /Щоб хто-небудь мені сказав /Хоч слово мудре; щоб я знав, /Для кого я пишу? Для чого?*). Енергетика Шевченкового мовленого слова живить творчість, сприяє розвитку мовнокомунікативної культури, самореалізації і самовираженню кожного небайдужого до рідної мови українця. Як зазначає І.Дзюба, «ми все ще на шляху до глибшого пізнання поета...Тараса Шевченка ми розуміємо настільки, наскільки розуміємо свій час і Україну в ньому... через Т.Шевченка переосмислюємо давній час і свою добу, колишню та сьогодишню Україну, її проблеми» [5, с. 9].

Ось як про це пише народний артист України Д. Гнатюк: «Шевченкове слово спочатку зазвучало для мене в пісні. Ще я не вмів читати, а вже співав «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої» і «Заповіт». Співали їх у нас часто, вони були настільки своїми, близькими, що здавались одвічними, народними... В інтерпертаціях Ю.Барабаша [1] Шевченко-поет постає як нескінченне й безперервне сплетіння самозаперечень і самостверджень...», з «жагою пізнання і розуміння», яка загалом притаманна геніальній людині.

Проведений короткий огляд підтверджує: роль художніх творів знакових постатей української нації у вихованні мовної особистості неоціненна, а потяг до інтелектуального й лагідного слова Шевченка закладений у нас із материнським молоком. Мовне виховання – це зовні малопомітна робота розуму і серця, то ж Шевченкове слово природне і водночас небуденне, «без золота, без каменю, без хитрої мови» спонукає відчувати себе відповідальними за щирий діалог друзів, більш тонко відчувати рідне слово, замислюватися над потребою і, власне, оволодівати комунікативними атрибутами майстерного мовлення.

В статъе представлен обзор исследовательских рефлексий языковедов, литературоведов о роле языкового творчества Тараса Шевченка в воспитании украинской языковой личности. Доказывается, что Слово

Шевченка, естественное и в то же время небудничное, побуждает более тонко чувствовать родное слово и, собственно, овладевать коммуникативными атрибутами речи как неотъемлемыми составляющими воспитания языковой личности.

Ключевые слова: *Тарас Григорович Шевченко, языковое творчество, Слово, украинская языковая личность, воспитание.*

The article presents an overview of research reflections of famous linguists, literary critics, writers as for as the role of Taras Shevchenko linguistic creativity in education of Ukrainian language personality. It is proved that Shevchenko`s word is natural, not ordinary, it encourages to feel native word more sensual and possess of communicative attributes of skillful speech as an integral part of education of linguistic identity.

Keywords: *Taras Shevchenko, linguistic creativity, the Word, Ukrainian language personality, education.*

Література

1. Барабаш Ю. Просторінь Шевченкового слова: текст – контекст, семантика – структура: монографія /Юрій Барабаш. –К.: Темпора, 2011. – 506 с.
2. Ващенко В. С. Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка / В. С.Ващенко: Словник-показчик. – Дніпропетровськ, 1982.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / Світлана Єрмоленко, Інститут української мови НАН України, ін.; Відп. ред. Л.О. Пустоцвіт . – К.: Довіра, 1999 . – 431 с.
4. Дзюба І. Тарас Шевченко / І.Дзюба. – К.: Альтернативи, 2005. – 704 с.
5. Дзюба І. На вічному шляху до Шевченка / Іван Дзюба, Микола Жулинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev2.htm>

6. Іванишин П. Тарас Шевченко як письменник, націотворець: герменевтичні аспекти /Петро Іванишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dontsov-nic.org.ua/?m=content&d=view&cid=574>
7. Клочек Г.Святим законом Шевченка /Г. Клочек //Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 1999. – №1. – С. 28 – 43.
8. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури / Ліна Костенко // Урок Української. – 2000. – № 2. – С.2-8.
9. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня „магістр”/ Любов Мацько. – К.:Вид-во НТУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607с.
10. Мойсієнко А. Шевченкове слово у слов'янському світі / Анатолій Мойсієнко // Наукові записки. – Випуск 117. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 6-12.
10. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник / В.М.Русанівський. - К.: АртЕк, 2001. - 392 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/rusaniv/ru.htm>
12. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Шевченко — К.: Наук. думка, 2003. — Т. 2: Поезія 1847-1861. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev2.htm>